

Людмила Попович

Белградський університет

філологічний факультет

Рада Європи

Комітет експертів Європейської хартії

регіональних або міноритарних мов

ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

УДК 811.161.2(497.11)

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2022.26.2.7>

Оригіналан научни рад

примљен 29.10.2022.

прихваћено за штампу 24.11.2022.

МОВА УКРАЇНЦІВ У СЕРБІЇ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ

На прикладі української мови в статті розглянуто гіпотезу про існування домінантного та рецесивного варіанту мови. Домінантний варіант визначено як мову в місці зосередження основного масиву мовців, тоді як рецесивний – це мова меншини в країні з іншою офіційною мовою спілкування. Якщо розвиток та збагачення домінантного варіанту мови безпосередньо забезпечені її комунікативною функцією, то рецесивний варіант може зберігатися лише за сприятливих умов та виконує переважно етносимволічну функцію. У другій частині статті, на підставі звітування Сербії Комітету міністрів Ради Європи з виконання зобов'язань по захисту української мови, згідно з третьою частиною Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, висвітлено заходи щодо збереження української мови в Сербії.

Ключові слова: еколінгвістика, українська мова, русинська мова, міноритарні мови, домінантний варіант, рецесивний варіант.

On the example of the Ukrainian language, the article considers the hypothesis of the existence of a dominant and recessive variant of the language. The dominant variant is defined as the language in the place of concentration of the main mass of speakers, while the recessive one is the language of a minority in a country with another official language of communication. If the development and enrichment of the dominant variant of language is directly provided by its communicative function, the recessive variant can be preserved only under favorable conditions and performs mainly an ethnosymbolic function. The second part of the article, based on the report of Serbia to the Committee of Ministers of the Council of Europe on the implementation of obligations to protect the Ukrainian language under the third part of the European Charter for Regional or Minority Languages, highlights measures for preserving the Ukrainian language in Serbia.

Keywords: ecolinguistics, Ukrainian language, Ruthenian language, minority languages, dominant language variant, recessive language variant.

1.0 Екскурс у минуле

Українці в Сербії ось уже 130 років зберігають відданість своєму комунікаційному коду, який розвивався з опертям на українську літературну норму. Саме літературна норма стала для українців Сербії тим стрижнем, який упродовж років гуртував їх, підтримував чуття належності до однієї спільноти з особливим унікальним способом мислення та поглядом на світ, тобто тим комплексом знань, вірувань, навичок, асоціативних мереж, який сьогодні прийнято називати мовною картиною світу. Це відчуття дало змогу українцям в південно-східній Європі, в південно-східній Європі, соціалістичній Югославії та Республіці Сербія скеровувати об'єднані зусилля на організацію свого громадського та культурного життя в напрямку зближення з «материковим» народом, а самій спільноті забезпечити впродовж другої половини XIX та всього XX століття повноцінне існування й життєдайність.

Виникнення у сімдесятих роках ХХ ст. еколінгвістики (Haugen 1972) як особливої інтердисциплінарної наукової галузі, головним завданням якої є турбота про збереження різноманітності створених людьми мовних систем, зосереджує увагу на потребі поглибленого дослідження ситуацій, в яких відбувається постійне перемикання мовних кодів, що, зрештою, веде до повної відмови від одного із них, а також на пошук за ідеальними умовами мовного розвитку в певних історичних, соціокультурних, демографічних, але й суто біологічних обставинах, за можливостями й шляхами виправлення існуючих деформацій цього розвитку.

Якщо розглядати мови як культурні «види», які живуть в екосистемах, що мають вирішальний вплив на те, як вони розвиваються, можна відкрити цікаві напрямки досліджень (Bastardas-Boada 2019). Послугуючись метафорами з біології та генетики, сучасні мовознавці наполягають на нерозривному зв'язку між мовою та її носієм у відповідному оточенні – як суспільному так і чисто біологічному¹, тобто на функціонуванні мови як однієї зі складових, якщо й не вирішальної складової, ноосфери.

У праці «Захист української мови як мови національної меншини в Європі» (Попович 2019) автором цих рядків було викладено оригінальну гіпотезу про *домінантний та рецесивний варіанти мови та сценарії їхнього конвергентно-дивергентного розвитку*. Згідно з цією гіпотезою, кожна міноритарна мова, що водночас може бути державною чи офіційною мовою якоїсь країни, функціонує у двох варіантах – доміантному мажоритарному (офіційному державному), який складають унормований стандарт разом з його мовно-територіальними відгалуженнями, та рецесивному міноритарному. Деколи мови функціонують лише в рецесивному варіанті, але за змінених геополітичних обставин можуть перейти в доміантні, і навпаки – доміантні варіанти мов стають рецесивними, якщо їхні носії вимушені послугуватися в офіційних сферах життя мовою, відмінною від своєї.

Терміни доміантний та рецесивний ужито в тому розумінні, в якому їх запозичено з генетики – доміантний варіант функціонує, виявляючи успадковані, обумовлені попереднім розвитком мови, диференційні ознаки без перешкод, а рецесивний виявляє ці риси лише за сприятливих обставин (Попович 2019: 76–77).

Якщо для повнофункційної стильової реалізації доміантного варіанту теоретично немає обмежень, оскільки живе спілкування та використання мови в різних галузях суспільного життя (господарства, адміністрації, освіти, науки тощо) забезпечують збереження та постійне оновлення абстрактної мовної системи, то рецесивний варіант (або варіанти) перебуває під постійною загрозою бути витісненим або навіть зникнути за несприятливих соціолінгвістичних умов. За сприятливих – рецесивний варіант стилістично розвивається і, коли для цього складаються відповідні суспільно-політичні обставини, стає доміантним (Там само).

Рецесивні варіанти української мови – це її говірки поза межами України. Перебуваючи в рецесивному стані, говірка внаслідок історичних обставин мог-

¹ Див., наприклад, одну з таких моделей, згідно з якою мови залежать від своїх носіїв, подібно до паразитів, викладену в: Mufwene, 2008.

ла потребувати кодифікації. Коли рецесивний варіант значно відрізняється від домінантного на всіх рівнях мови, переважно на фонетичному та лексичному, може розпочатися процес пошуку вироблення нової норми, що нагадує домінантний стандарт, але відображає питомі риси говірки. Саме такий процес стандартизації пройшла, скажімо, говірка русинів сербської Бачки та хорватського Срему й Славонії (на сході Хорватії), яку першим унормував Гавриїл Костельник, у 1923 році, саме як говірку української мови (див. Костельник 1923; Поповић 2010).

Здавалось би логічним, що той рецесивний варіант, який розвивається з оперттям на норму домінантного, перебуває в кращому становищі, аніж той, що виробляє власну нову норму. Проте це не завжди так, оскільки розвиток мови залежить значною мірою від суспільно-політичних чинників, а набагато менше від внутрішньомовних показників, у чому нас переконує досвід розвитку українського та русинського рецесивних варіантів української мови в сербському регіоні Воєводина.

Якщо розвиток та збагачення домінантного варіанту мови безпосередньо забезпечено її *комунікативною функцією*, то рецесивний варіант виконує переважно *етносимволічну функцію*. Ця функція відома також, ще з праць Гердера та Гумбольдта, під назвою *сентиментальної*, яку протиставлено *інструментальній* (Edwards 1994: 128).

У діахронічному аспекті рецесивний варіант є *відбитком зрізу певної стадії розвитку мови в минулому*, що значно звужує сферу його вживання на сучасному етапі внаслідок згорнення функційно-стилістичної парадигми.

Подолання проблеми функційно-стилістичної неповноцінності рецесивного варіанту може та повинно бути надолужене шляхом викладання сучасного літературного стандарту домінантного варіанту в школах та вищих навчальних закладах, відведення літературній мові відповідного простору в ЗМІ, стимулювання розвитку літературного процесу та культури загалом у громаді.

1.1 Орієнтація на літературну українську мову

Загальний обсяг знань, які можна отримати автохтонною мовою національної меншини без домінантного варіанту, тобто тією, яка в жодній із країн не є панівною, здавалося б, не може дорівнювати обсягу знань, який можна одержати мовою меншини, що має свій домінантний варіант, оскільки в реальному житті кількість життєвих сфер, у яких функціонують міноритарні мови без домінантних варіантів, істотно обмежена.

Саме цими аргументами керувалися ті русини на теренах колишньої Югославії, що наполягали на потребі вивчення не тільки рідної говірки, але й українського мовного стандарту, який би, на їхню думку, зробив мову їхньої національної меншини повноцінною у функційному аспекті. Про це, наприклад, писав автор авторитетних підручників русинської мови Микола Кочиш у статті «Сучасні рішення у нашій мові та основні тенденції її подальшого розвитку» (1966):

«...як народна говірка (мається на увазі говірка югославських русинів – Л. П.) вона, на мою думку та на думку більшості з нас, є діалектом україн-

ської мови, який через особливі історичні обставини розвивався своєрідно та криволінійно. Як літературна мова вона була в минулому необхідною та корисною, та й зараз і ще довго в майбутньому буде необхідною та корисною. Об'єктивно дивлячись, однак, вона є анахронічним реакційним явищем, оскільки відійшла від загальної течії, в яку зливались українські діалекти, що з часів Шевченка й дотепер вилились у єдину літературну мову. Збагачення нашої мови на основі української – справа не нова, а по-новому актуальна. Якби вдалося здійснити осмислену та планову орієнтацію на українську літературну мову, були б створені необхідні підстави поступового наближення до української літературної мови до тієї межі, за якою перехід з нашої мови на українську був би природним, прийнятним, можливим» (Кочиш 1966: 90).

Свого часу перший кодифікатор говірки бачвансько-сремських русинів Гавриїл Костельник застерігав, що, якщо не орієнтуватися на українську мову в процесі стандартизації рідної говірки, альтернативним вибором може стати сербська: «Дзе не маме ише својо, там треба створиц нове слово, або вжац слово зос нашого кнїжкового [української літературної мови – Л. П.], або зос сербского языка, але треба тото слово применїц гу духу нашеј бешеди» (Костельник 1975: 246)².

На потребі орієнтації говірки русинів Югославії на літературну норму української мови наполягали провідні культурні та громадські діячі з місцевих русинів-українців. Видатний русинсько-український письменник Михайло Ковач, якого можна вважати голосом совісті бачвансько-сремських русинів, у своїй книзі *Діаспора* (Ковач 1992: 32–33) записав: «Наша говірка корінням походить з говору 45-мільйонного народу», маючи на увазі українську мову. У неопублікованому щоденнику цього митця³ 8 грудня 1970 р. занотовано:

«Русинська мова – як ми її вживаємо – має повільно, але неминуче зійти на власне виродження і стати сумішшю югославсько-слов'янської лексики. Без знання української мови – я вважаю русинських мовознавців ковалями, які нахабно стверджують, що їхнє ремесло є достатньою гарантією того, що вони можуть також ремонтувати годинники.

Тих, хто взявся плекати русинську мову, але не вважає за потрібне оволодіти українською мовою, я вважаю ворогами народу і науки, це люди, які роблять нечесну роботу: беруться до роботи, якої не вміють робити або вміють, але з іншою метою в тій справі, аніж плекання рідної мови.

² Гавриїл Костельник, однак, застерігає, що надмірне захоплення запозиченнями із сербської може призвести до перезасичення такого варіанту сербізмами. Скажімо, пишучи про запозичення із сербської графіки, у листі до священика Джури Біндаса (29 січня 1921 р.), Костельник попереджає про необхідність дотримуватися української орфографії, вживаючи графеми *ї, є* та поєднання літер *ль, ть, дь* тощо, а не *ji, je, lj, tj, dj*, мотивуючи це загрозою віддалення від рідної стихії: «Не тримайце ше горватско-сербскеј крайней фонетики, бо пре тото ше барз одалїце од укрїнского и руского (а Сербом на тото не треба мерковац)» (Костельник 1975: 338).

³ Висловлюємо ширшу подяку дослідниці А. Римар, асистенту кафедри русинської мови в Новосадському університеті, що досліджує неопубліковані щоденники Михайла Ковача, за змогу скористатися цитованим записом.

[...] Українська мова необхідна русинській, як виноград для вина. Хто стверджує або діє, розвиваючи русинську мову, не знаючи української, робить вино без винограду. Я не стверджую, що такого вина немає, але стверджую, що воно – неприродне» (Ковач 1970–1975).

Ще один представник русинсько-української інтелігенції в Югославії Ю. Сопка у великій оглядовій статті «Наш язык і напрям його дальшого розвою», поміщеній у першому розширеному літературно-культурному додатку до газети *Руске слово* 6 червня 1965 р., писав:

«Справди, у нашим культурним животу стої як барз актуелна алтернатива: кед з таку праксу у нашим язичу предлужиме и далей, єдного дня будземе и писац и бешедовац по сербски, або ще у процивним, у питаню нашого язика и його дальшого розвою, будземе справавац як и други народности, та го будземе систематично и з потребну одредзenu методу вже баржей приближовац у цалей язичней структури гу нашому матичному літературному язичу [до української літературної мови – Л. П.], на чийм богатим язичним фонду и сам постане богатши и остане наш» (Сопка 1965: 9).

Питання вибору літературної норми в процесі стандартизації говірки бачванських русинів неодноразово підіймалося як окремими представниками русинської інтелігенції в Югославії, так і на рівні суспільно-культурних організацій. Скажімо, у колективному листі редакції газети *Руске слово*, якого було направлено у Воеводинський крайовий комітет Союзу комуністів Сербії 8 жовтня 1967 р., зокрема, зазначено:

«Більшість югославських русинів-українців розмовляє специфічною мовою, що значно відрізняється від сучасної української мови, хоча й є її найвіддаленішим західним діалектом... Проте, незважаючи на те, що видавництво *Руске слово* з самого початку підтримувало намагання представників русинської народності писати на їхній розмовній мові, ніколи на наших сторінках не було висловлено позиції проти наближення сучасної української мови до представників русинської народності. У залежності від наявності відповідних кадрів та інших умов, спочатку лиш зрідка, а потім все інтенсивніше, друковано на наших сторінках тексти сучасною українською мовою. Проте ще більше зроблено в напрямку ознайомлення читача з нашим культурно-історичним минулим, пов'язаним з народом Західної України. Таким чином було розвинено чуття єдності з народами Західної України, та, водночас, гордості за власну культурну своєрідність, що є частиною багатой культурної скарбниці українського народу» (Сабадош 1973: 123–124).

Таких публікацій, особливо починаючи з сімдесятих років ХХ ст., коли проблема вибору орієнтації постала особливо гостро, було багато (див. Сабадош 1973; Румянцев 2010). Однак, попри всі факти, акцентовані проукраїнськими представниками русинської інтелігенції, значна частина русинської спільноти, унаслідок певних суспільно-історичних обставин, що склалися в соціалістичній Югославії в другій половині ХХ ст., воліла не ототожнювати себе з українцями, а свою мову вважала, та й досі вважає, окремою слов'янською мовою, що

функціонує в різних, відмінних між собою, рецесивних варіантах у декількох європейських країнах та на американському континенті.

Скажімо, сучасний дослідник проблем карпаторусинства Пол Роберт Магочі із цього приводу зазначає: «І в Америці і в Європі мали карпаторусини вельо вшиляких мең, а между ыншыми ай русин, руснак, лемко, карпато-росс, карпатоукраїнець. Їїх діалекты належать до українського языка, але в розпорі з тым вони, головно в Америці, не зувуться українцями» (Magocsi 1979: 274).

Подальша політизація питання карпаторусинства, особливо починаючи з 90-х років ХХ ст., жодним чином не сприяла зміні такої парадигми в Сербії, а вела до посилення протистояння двох таборів у середовищі русинської інтелігенції, представники одного з яких вважають себе русинами-українцями (див., наприклад, теорію Юліана Тамаша (2017) про нашарування ідентичностей, згідно з якою русинство повинне уживатися з визнанням належності до українського етносу), а друга наполягає на потребі вироблення стратегії розвитку поза історичним, культурним та мовним зв'язком з українським народом (напр.: Фејса 2019)⁴. Вирішальними подіями у становленні окремої русинської мови представники другого напрямку вбачають у виході в світ двох наукових публікацій (див. Фејса 2019: 5–6). Ідеться про *Вступ до слов'янської філології* під редакцією А. Є. Супруна та О. М. Калюти, в якій розглянуто русинську мову як окрему слов'янську мікромову (Супрун, Калюта 1981: 137–139)⁵, а також про монографію *Русинська мова* канадійського дослідника П. Р. Магочі (Magocsi 2004), що вийшла друком у рамках серії монографій Опольського університету, в яких подано опис усіх слов'янських мов.

Полишаючи це питання, хочеться бачити між його дослідниками людей неупереджених, здатних зрозуміти, що процес розвитку мови – це зміни в *парадигмі лінгвальних об'єктів* (Гриценко 2017: 7). Така парадигма охоплює не лише літературний стандарт та діалекти, але й рецесивні варіанти мови, яких стільки, скільки гомогенних анклав етнічних українців та русинів поза межами України. У цьому плані хочеться погодитися із зауваженням дослідників про те, що «[о]смислення руху діалектів, мови в цілому на осі часу доцільно розглядати в широко трактованій парадигмі екології мови, не обмежуючись виявленням і поясненням формальних перетворень лінгвальних ідіомів» (Там само) та наполягати на подальшому розгляді русинської та української міноритарних мов у Сербії як рецесивних варіантів української мови, що потребують захисту.

⁴ У дослідженнях цього автора, однак, можна зустріти підтвердження того, що кодифікатори русинської говірки на теренах сучасних Сербії та Хорватії вважали її діалектом української мови, а радикальні зміни в підході до цього питання відбулись порівняно недавно, пор.: «Якщо русинський літературний стандарт у граматиці Костельника та Кочиша трактувався як діалект української мови, то в *Граматиці русинської мови* Юліана Рамача (2002) його по-трактовано як мову в повному розумінні цього терміна» (Фејса 2019: 10).

⁵ Автори цього навчального посібника А. Є. Супрун та О. М. Калюта зазначають, що при написанні розділу використано матеріали досліджень тартуського мовознавця О. Д. Дуліченка. У цитованій монографії М. Фејси (Фејса 2019: 5–6) при посиланні на цей розділ як виховий у становленні русинської мови не згадано, однак, про таке зауваження в ньому: «Русини считают себя частью украинского народа, но своей “материнской беседой” (родной речью) называют русинский язык» (Супрун, Калюта 1981).

2.0 Сучасний стан

Сьогодні еколінгвістика, вийшовши з рамок зосередженості на суто лінгвістичних питаннях, розширила свої дослідження на питання мовного планування та мовної політики. «Усвідомлення гостроти кризи призвело до розвитку того, що можна назвати “лінгвістичним екологізмом”, чітко заохочує активізм і конституювання “політичної” еколінгвістики, здатної запропонувати зміни в соціально-економічній та культурній організації людських суспільств» (Bastardas-Boada 2019: 17). Із цієї точки зору відстоюють рівність мовних прав, а також необхідність боротися за їх збереження та надавати підтримку боротьбі за відсутність підпорядкованості та ієрархії між різними мовними групами.

Рецесивні варіанти, мови традиційних меншин – це переважно законсервовані говірки, а стандарт є нормативним узагальненням. Збереження рецесивних варіантів мов та заохочення до спілкування ними пропагує офіційна політика сучасної Європи, напрацьовуючи для цього особливі інструменти. Одним з таких інструментів є Європейська хартія регіональних або міноритарних мов.

Визначаючи характер завдань, які вирішуються засобами мовної політики, Богдан Ажнюк виділяє такі її основні джерела:

- «1) конституції та національні законодавства європейських держав;
- 2) міжнародні акти, що є юридичними інструментами, насамперед Європейську хартію регіональних або міноритарних мов та Рамкову конвенцію з прав національних меншин;
- 3) документи рекомендаційного характеру, що не мають юридично зобов'язальної сили, але віддзеркалюють погляди експертного середовища і справляють вплив на громадську думку, насамперед *Загальну декларацію мовних прав*, прийняту на заключному засіданні “Всесвітнього конгресу з мовних прав” у Барселоні в 1996 р. і схвалену ЮНЕСКО, Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту» (1996 р.) та “Ословські рекомендації ОБСЄ щодо мовних прав національних меншин” (1998 р.);
- 4) рішення Комітету експертів Ради Європи щодо національних звітів про виконання європейської мовної хартії та експертні висновки про мовне законодавство конкретних держав, які надаються різними європейськими структурами, зокрема ОБСЄ, Венеціанською комісією і т. ін.;
- 5) наукові публікації з проблем мовної політики і мовного планування» (Ажнюк 2021: 102–103).

З усіх перелічених інструментів Європейська хартія регіональних або міноритарних мов є єдиним правовим документом, що зобов'язує країни, які його ратифікували, до виконання заходів щодо збереження та захисту міноритарних мов. За виконанням її положень слідкує Комітет експертів Ради Європи, чії періодичні звіти Комітету міністрів РЄ дають змогу створити правдиву картину про реальний стан захисту певної міноритарної мови. Оскільки Сербія підписала та ратифікувала Хартію, зазначивши в ратифікаційному документі десять мов, включно з русинською та українською, подальший аналіз захисту рецесивних варіантів української мови в Сербії буде засновано на останньому періодичному звіті Комітету експертів щодо Сербії (2018).

2.1 *Європейська хартія регіональних або міноритарних мов – структура та механізм застосування*

Термін «регіональні або міноритарні мови» стосується лише традиційних мов, тобто таких, що «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави та відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; він не включає **діалекти офіційної мови** (мов) [виділення – Л. П.] держави або мови мігрантів» (European Charter, 1992⁶).

Уже із самого визначення традиційних мов, що підлягають під захист Хартії, впливає основна проблема в застосуванні цього потужного і надзвичайно впливового правового механізму. Оскільки говірки певної мови не мають статусу мов меншин або регіональних мов у країні, де ця мова є доміантною, а в рецесивному варіанті, при збереженні автентичної назви говірки, набувають такого статусу, це призводить до того, що рецесивні варіанти починають орієнтуватися на власний стандарт, що відрізняється від літературного настільки, наскільки самі говірки різняться від літературної норми.

Оскільки не існує попередньо встановленого переліку мов, які б підлягали захисту згідно з Хартією, для будь-якої країни або для Європи в цілому – кожна держава, що приєднується до Хартії, визначає свій перелік мов та їхніх назв. Тому говірка, автоглтонім якої може бути відмінним від назви доміантного варіанту, потрапляє під захист Хартії як мова, позаяк діалекти не підлягають захисту згідно з положеннями Хартії. Якщо ж говірка набуває статусу міноритарної мови в країні оточення, то може виникнути питання про її статус у країні спілкування її доміантним варіантом. Частина III Хартії не поширюється на всі мови, а лише на ті, які кожна держава визначає у процесі ратифікації, і питання переліку таких мов часто стає проблемним вузлом саме із зазначеної причини.

Необхідно передусім мати на увазі, що головне завдання Хартії полягає в уможливленні або полегшенні спілкування мовою меншини в приватному та суспільному житті, із чого випливає, що цей документ переслідує культурологічні, а не політичні цілі. Він створений для захисту саме рецесивних варіантів мов, що є доміантними в певних країнах або мов, яким загрожує зникнення.

2.2 *Захист мовних прав українців у Сербії*

Хартія набула чинності в Сербії в червні 2006 р. У ратифікаційному документі Сербії перелічено десять мов, щодо яких Сербія прийняла особливі зобов'язання, відображені в 43 обраних заходах Частини III. Це албанська, болгарська, бошняцька, ромська, румунська, русинська, словацька, угорська, українська та хорватська мови. Пізніше під захист Частини II потрапили говори буневців, волохів, а також македонська, німецька та чеська мови.

Право носіїв мови на її використання та збереження, згідно з Хартією, є невід'ємним правом представників національних меншин. При цьому розрізня-

⁶ Тут і надалі цитовано за українським перекладом: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014> 1512.2021.

ють негативні та позитивні мовні права (Dunbar 2000: 91–92). Негативні мовні права виявляють себе в толерантності та відсутності дискримінації за мовною ознакою. Позитивні ж мовні права суспільство надає мовній меншині в багатьох сферах суспільного життя.

Якщо розглядати структуру Хартії з точки зору мовних прав, то негативні права загарантовані Частиною II Хартії, тоді як III Частина гарантує захист позитивних прав у різних сферах суспільного життя – починаючи з освіти й до транскордонного обміну.

Окрім права на мову, як зауважив Б. Ажнюк, є підстави обговорювати дзеркальний варіант цієї формули – права мови на своїх носіїв, адже «носії певної національної мови, зазнавши асиміляції і втративши свою автохтонну мову, не зникають як істоти, тоді як мова, позбавлена своїх носіїв, приречена на загибель» (Ажнюк 2014: 25).

Саме тому метою Хартії є не підтримка прав етнічної групи, а «підтримка й заохочення регіональних або міноритарних мов як таких» (пункт 17 Пояснювальної доповіді Європейської хартії).

У Сербії згідно з даними останнього перепису населення (2011) мешкає 14.246 русинів та 4.903 українців⁷. Русинська мова, як уже було зазначено, розвивається за самостійною нормою, виробленою в 1923 р. Гавриїлом Костельником (див. про це питання докладніше Поповић 2010). Вона є однією із шести мов офіційного спілкування (серб. *службени језик*) у регіоні Воєводина.

Під час ратифікації Європейської хартії регіональних або міноритарних мов Сербія зробила заяву щодо тлумачення фрази «територія, де використовуються регіональні або міноритарні мови» – що вона стосуватиметься районів, де мови меншин в офіційному вжитку, відповідно до національного законодавства (ст. 3, п. 2 Закону про ратифікацію Європейської хартії).

У самій же Хартії (стаття 1b) зазначено: «Територія, на якій використовуються регіональні мови або міноритарні мови, означає географічну територію, на якій зазначені мови є засобом спілкування певної кількості людей, що виправдовує різні заходи щодо захисту й заохочення мов, передбачених цим документом».

Ці два визначення (із Закону про ратифікацію та тексту Хартії) не повністю узгоджені, оскільки українська мова не є в офіційному вжитку в жодній одиниці місцевого самоврядування (ні на всій її території, ані в будь-якій її частині), але її зазначено в ратифікаційному документі. Подолати це протиріччя можна за допомогою ухвалення так званої місцевої хартії міноритарних мов (*Local Charter*), якою б українській мові було загарантовано право офіційного вжитку в місцях найбільш зосередженого проживання українців, незважаючи на встановлене законодавством Сербії обмеження, згідно з яким кількість представників меншини повинне налічувати щонайменше 15% загального населення для запровадження мови цієї меншини в офіційний вжиток.

Першу місцеву хартію в Сербії було прийнято в 2021 р. в муніципалітеті Канижа, де більшість населення становлять угорці. Місцеві хартії мінори-

⁷ Згідно з даними перепису населення 2011 р.: <<https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele>> 15.12.2021.

тарних мов містять ті пункти Європейської хартії, що відповідають місцевій політиці та практиці та належать до компетенції муніципалітетів. Такі хартії готуються місцевою владою та компетентними національними радами національних меншин за експертної підтримки Ради Європи, а потім затверджуються муніципалітетом. Вони є планами дій, націлених на популяризацію міноритарних мов, що відповідають реальній ситуації на місці, та підтримують імплементацію Європейської хартії. Декілька регіональних або місцевих органів влади в різних європейських країнах застосовують положення Європейської хартії, які належать до їх компетенції, відповідно до місцевих хартій про мови меншин. Наприклад, у регіоні Ельзас два ельзаських регіони та 20 міст і муніципалітетів Ельзасу, включно зі Страсбургом, місцем розташування Ради Європи, прийняли місцеві хартії про мови меншин і втілюють в життя окремі положення Європейської хартії, попри те що Франція не ратифікувала її на державному рівні.

У 2022 р. Національна рада української національної меншини в Сербії спільно з Національною радою русинської національної меншини запропонувала представникам муніципальної влади прийняти місцеву хартію в місті Кула⁸, де проживає 1290 українців. Ухвалення такої хартії муніципальною асамблеєю дасть додатковий поштовх справі запровадження української мови в офіційний вжиток у цьому муніципалітеті.

2.3 Оцінка захисту мовних прав українців у Сербії

Згідно із IV доповіддю Комітету експертів Європейської хартії регіональних або міноритарних мов стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу (2018), зобов'язання Сербії щодо захисту української мови виконано незадовільно (див. §2.14)⁹. Зокрема, не виконано більшість пунктів Статті 7 (Частини II), в якій сформульовано цілі та принципи Хартії, такі як: «7.1. необхідність здійснення рішучих дій, спрямованих на розвиток української мови та її збереження; 7.1.g надання особам, які не володіють українською мовою та проживають у місцевості, де вона використовується, можливості вивчати її за своїм бажанням»¹⁰. Частково виконано лише пункт 7.1.f, яким передбачено належні форми та засоби викладання і вивчення української мови на всіх відповідних рівнях. Про яку частковість виконання цього зобов'язання йдеться, розшифровано в наступній статті (8), де викладено оцінку заходів у галузі освіти. З 8 зобов'язань, передбачених цією статтею, не виконано ті, згідно з якими забезпечують надання дошкільної, початкової, середньої, професійно-технічної освіти, а також сприяння викладанню української мови як окремої дисципліни в рамках

⁸ Згідно з даними перепису населення 2011 р.: <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele>).

⁹ Комітет експертів (2018 р.), Четвертий звіт Комітету експертів стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, CM(2018)144, 30 жовтня 2018 р.: <[https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:\[17\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:[17])> 15.12.2021.

¹⁰ Тут і надалі цитовано документ за посиланням: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

навчання дорослих і безперервного навчання. Із цієї статті виконано лише одне зобов'язання – забезпечено можливість вивчення української мови як окремої дисципліни в рамках університетської освіти, оскільки в Белграді з 1991 року в рамках кафедри славистики діють україністичні студії, а з 2002 р. вони готують фахових україністів.

Якщо йдеться про зміни порівняно з попереднім циклом моніторингу, то Комітет експертів зазначив, що: «На початковому рівні освіти (п. 1 ст. 8 п. п.) предмет “Українська мова з елементами національної культури” викладається лише дві години на тиждень з 1 по 8 клас. Дві години – це надто короткий термін, щоб вільно оволодіти українською мовою. За таких обставин учні зазвичай не мають реальних умов для вільного опанування мови, оскільки її вивченню та практичним заняттям приділено замало часу» (Там само).

У згаданій доповіді Комітету експертів Європейської хартії регіональних або міноритарних мов стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу (2018), також зазначені відсутність фінансової підтримки аудіовізуальної продукції українською мовою та обмежена підтримка культурної діяльності українською мовою за звітний період. Заакцентована відсутність заходів щодо перекладу українською мовою творів, створених іншими мовами та транскордонного співробітництва, попри відповідні національні угоди, що дало підстави зауважити, що стаття 14(a) ЄХРМ (Транскордонне співробітництво) виконується лише формально (Там само).

Українську мову вивчають у деяких школах Воеводини лиш факультативно, в рамках згаданого предмету «Рідна мова з елементами національної культури». Відсутність відповідного предмету в середніх школах, а також можливості вивчати українську мову в дошкільних закладах або школах для дорослих, сербський уряд мотивує недостатньою кількістю зацікавлених, браком відповідної ініціативи з боку Національної ради української національної меншини в Сербії, яка повинна звернутись до держави з подібною вимогою, та відсутністю відповідних кадрів¹¹. Не вдаючись до коментування перших двох причин, стосовно третьої можемо зауважити, що вона не відповідає дійсності, оскільки Белградський університет готує фахових україністів, щороку набираючи групу з 9–14 студентів.

З іншого боку, запровадженню вивчення української мови в дошкільних закладах і школах не сприяють порогові обмеження, встановлені Сербією, згідно з якими мова меншини може бути мовою виховання в дошкільному закладі, якщо аж 50% батьків дітей проголосує за неї¹², а для опанування мови в початковій, середній школі або гімназії, на рівні факультативного предмету, потрібно набрати 15 зацікавлених у цьому учнів.

¹¹ Республіка Сербія (2020 р.), П'ятий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, MIN-LANG (2020), 6 лютого 2020 р., п. 28: <<https://rm.coe.int/serbiapr5/16809b8474>> 15.12.2021.

¹² Ст. 5 Закону про дошкільне виховання та освіту (Sl. glasnik RS), br. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - dr. zakon, 95/2018 - dr. zakon, 10/2019, 86/2019 - dr. zakon, 157/2020 - dr. zakon, 123/2021 - dr. zakon i 129/2021): <<https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-predskolskom-vaspitanju-i-obrazovanju.html>> 15.12.2021.

2013 року ухвалено нові закони про початкову та середню освіту в Сербії. У статті 12 Закону про початкову освіту та виховання зазначено, що якщо цього вимагають менше ніж 15 учнів, навчання мовою меншини або двомовну освіту можна запровадити, отримавши схвалення Міністерства освіти (ст. 12(4))¹³ на підставі висновків, отриманих від відповідної національної ради після консультацій.

Для представників меншин, які навчаються в сербськомовних закладах, проводять заняття з рідної мови з елементами національної культури (ст. 12(5))¹⁴. У восьмирічних школах із сербською мовою навчання викладання української мови з елементами національної культури організовано у зведених групах, де навчаються учні різних шкіл. Оскільки такі уроки дуже важко вписати в напружені графіки учнів, це стає однією з основних перешкод для якісної організації процесу навчання (учні нерегулярно відвідують уроки, що спричиняє брак систематичних знань із рідної мови).

Органи моніторингу Ради Європи визнали, що поріг з 15 учнів – надмірно жорсткий. Комітет експертів заявив, що «цей поріг завищений для цілей Хартії, оскільки носії багатьох міноритарних мов у Сербії навряд чи досягнуть його»¹⁵. Сербська влада у відповідь на це зауваження зазначила, що поріг застосовується гнучко й бувають винятки, тобто заняття мовами меншин можна також організувати за меншої кількості запитів, за погодженням з Міністерством освіти¹⁶. Комітет експертів відповів на цю заяву Сербії, що про такі можливості необхідно більше інформувати батьків майбутніх учнів: «Сербські органи влади повинні запровадити стандартний порядок інформування батьків та/або учнів про можливість створення класів із викладанням міноритарною мовою, де навчатиметься менше ніж 15 учнів, а також паралельно вести інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо переваг та можливостей освіти мовами меншин»¹⁷.

Попри всі законодавчі акти та зусилля органів моніторингу Європейської хартії, кількість учнів, що вивчають предмет «Українська мова з елементами національної культури» за останні декілька років різко зменшилась. Якщо порівняти дані двох останніх періодичних доповідей Сербії, представлених генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії (2017, 2020), кількість учнів зменшилась, якщо порівняти 2012/2013 навчальний рік, коли було зареєстровано їхню максимальну кількість – 160, та 2018/2019 навчальний рік, рівно в 10 разів (див. Таблицю 1).

¹³ Закон про початкову освіту та виховання («Sl. glasnik RS», br. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 129/2021): <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnom_obrazovanju_i_vaspananju.html> 15.12.2021.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Комітет експертів (2018 р.), Четвертий звіт Комітету експертів стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, CM(2018)144, 30 жовтня 2018 р.: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

¹⁶ Республіка Сербія (2017 р.), Четвертий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, MIN-LANG (2017) PR 6, 15 листопада 2017 р., п. 64: <<https://rm.coe.int/serbiapr4-en-doc/1680766d64>> 15.12.2021.

¹⁷ Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт стосовно Сербії (№ 16), п. 10: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

Таблиця 1

Кількість учнів, що вивчають у Сербії предмет «Українська мова з елементами національної культури» – розподіл за школами та адміністративними одиницями – з 2010/11 по 2019/20 навч. рік¹⁸

Навчальний рік	Кількість адміністративних одиниць	Кількість шкіл	Кількість учнів
2010/2011	5	11	97
2011/2012	5	10	120
2012/2013	5	10	160
2016/2017	5	9	137
2017/2018	5	9	111
2018/2019	5	7	16

Ініціатива про прийняття місцевої мовної хартії, з якою виступила Національна рада української національної меншини перед муніципалітетом Кула, могла б сприяти покращенню цих показників, оскільки, якщо така тенденція продовжуватиметься, вже за декілька років вивчення української мови зникне із сербських шкіл.

1.4. Екологія та емансипація мов національних меншин у Сербії (2021)

З метою дослідження питань реального стану захисту мов національних меншин у Сербії на філологічному факультеті в Белграді, у рамках предмету «Вступ до мовознавства» (2021), було проведено науковий проєкт «Екологія та емансипація мов національних меншин у Сербії», у якому брали участь студенти кафедри славистики філологічного факультету Белградського університету. У результаті експерименту студентами було опитано 2133 респонденти. Наведемо стисло дані про експеримент:

Вік опитуваних: 71 неповнолітній; 1390 – 18-29 років; 192 респонденти – 30-39 років; 248 респондентів – 40-49 років; 228 респондентів віком старше 50 років.

Суспільний склад: 1024 студенти, 72 учні, 40 медичних працівників, 124 вчителі, 35 викладачів, 66 економістів, 25 юристів, 44 інженери, 14 філологів, 10 програмістів, 20 художників, 24 пенсіонери, 18 працівників торгівлі, 12 безробітних, 605 представників інших професій.

Методика експерименту: метод приписування ознак

¹⁸ Республіка Сербія (2017 р.), Четвертий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, 15 листопада 2017 р., п. 209; Республіка Сербія (2020 р.), П'ятий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, 6 лютого 2020 р., п. 1211. <<https://www.coe.int/ca/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%7B%2228993157%22%3A%5B%5D%7D%3E15.12.2021>>

Матеріал: (1) список, що містить 10 запитань; (2) список міноритарних мов у Сербії.

Завдання:

- відповісти на запитання, мета яких – виявити рівень поінформованості громадян про міноритарні мови в Сербії та механізм дії Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, а також про можливі порушення мовних прав;

- назвати перші асоціації, що спадають на думку при згадці про міноритарну мову в Сербії.

Результати: Опитування дало подібні результати, що виявили переважну необізнаність у питаннях міноритарних мов у Сербії.

Приклад: українська мова – 40,2% «без відповіді»; русинська мова – 44,4% відповідей «невідомо мова».

У відповідь на завдання «перелічіть 10 міноритарних мов у Сербії», з 2133 респондентів 1480 респондентів назвали румунську, 901 респондент – русинську, 1674 респонденти – ромську та лише 245 респондентів – українську.

З 2133 респондентів 20,2% не відповіли на стимул 'українська мова', а 20% відповіло, що не мають жодних асоціацій. Такі відповіді, як *російська мова* (13,5%); *Росія* (4,7%); *Крим* (2%); а також *СРСР; війна; конфлікт з Росією* тощо, свідчать про вплив денно-політичних чинників на асоціативне поле, пов'язане з українською мовою у громадян Сербії. Відповіді на кшталт: *російська по-болгарськи; тверда вимова російської мови; походить з російської; підпорядкована російській; російська з латиницею* свідчать про абсолютну необізнаність опитуваних у Сербії з особливостями української мови, а також про дещо упережене ставлення до її носіїв.

З іншого боку, позитивними реакціями на цей стимул можна вважати відповіді *Тарас Бульба, Гоголь, казки, колицкові* тощо. Відповіді, що вказують на специфіку української графії – написання літер *і* та *ї*, свідчать про певну обізнаність декого з опитуваних з українською мовою.

У свідомості громадян Сербії русинська мова майже не асоціюється з українською, про це свідчать результати опитування, за результатами якого на стимул 'русинська мова' реакція українська або Україна з'явилась лише в 57 респондентів, тобто в 3% від загальної кількості. Натомість, майже 9% (8,94%) респондентів відреагували на стимул реакцією *Росія, або російська мова*, а також, наприклад, *чудові московські золоті храми; Москва*. У 21 випадку русинська мова асоціювалася з президентом Росії Володимиром Путіним.

Найбільше занепокоєння, однак, викликає той факт, що 72% опитуваних у Сербії ніколи не чуло про Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, а ще 53% вважає, що престиж мови визначається кількістю її носіїв.

Визнання за мовою меншини статусу непрестижної неминує веде до її усунення з офіційних сфер спілкування, перетворюючи її на мову «для хатнього вжитку», якої соромляться та яку вважають неповноцінною. Лиш безперервна освіта та виховання міноритарною мовою, починаючи з дошкільного віку, спрямовані на сприяння високому рівневі володіння нею, стануть поштовхом

до розширення мовного репертуару дитини, а результатом цього процесу стане впевнене використання рідної мови в усіх сферах життя, з одночасним зростанням її суб'єктивної цінності, яка підвищує ймовірність передавання мови з покоління на покоління.

Піклування про запровадження двомовної освіти українською та сербською мовами має стати першочерговим завданням як української національної меншини, так і тих органів місцевого самоврядування в Сербії, які бажають реально підтримувати мовне розмаїття у своєму середовищі.

Опитування, проведене студентами Белградського університету, також показало, що ідеальним шляхом до вирішення проблеми недостатньої поінформованості громадян Сербії про національні меншини та їх мови, про права цих мов та обов'язки держави щодо їх захисту було б запровадження в рамках обов'язкового предмету «Громадянське виховання» (з 5 по 12 класи) курсу про міноритарні мови в Сербії, на якому б учні могли довідатись про мовне багатство своєї країни, навчались би поваги до мов етнічних меншин та їх носіїв.

3.0 Погляд у прийдешнє

Виходячи з попередньо сказаного, можна зробити такі висновки.

Українська мова традиційно присутня на теренах колишньої Югославії у двох рецесивних варіантах – говірках українського південно-західного наріччя.

Тенденція до наближення говірки бачванських русинів до українського літературного стандарту була суттєвою впродовж XIX–XXI століття, підтримувана видатними представниками русинсько-української громади у Воєводині.

Кодифікація русинської говірки стала поштовхом до розвитку окремої слов'янської мікромови острівного типу (Дуличенко 2009: 15), здатної на сучасному етапі виконувати інформативну та комунікативну функції в усіх сферах суспільного життя та всіх стилістичних регістрах без обмежень.

Захист рецесивних варіантів української мови в Сербії на сучасному етапі забезпечують зобов'язання Сербії щодо виконання положень Європейської хартії регіональних або міноритарних мов.

Згідно зі звітом Комітету експертів стосовно Сербії (2018)¹⁹, Сербія виконує свої обов'язки щодо захисту української мови недостатньо, що потрібно взяти до уваги представникам Національної ради української меншини в Сербії та іншим неурядовим організаціям української меншини, які можуть вжити рішучих заходів, спрямованих на покращення такої ситуації, зокрема, наполягаючи на прийнятті окремими муніципалітетами, у яких зосереджено проживають українці, місцевих мовних хартій, заснованих на положеннях Європейської хартії регіональних або міноритарних мов. З такими пропозиціями представники Національної ради української національної меншини можуть виступати спільно з представниками Національної ради русинської національної меншини, оскільки на територіях деяких муніципалітетів (Кула) зосереджено проживають як українці, так і русини.

¹⁹ Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт щодо Сербії (№ 16), п. 10.

Обізнаність громадян Сербії зі станом захисту міноритарних мов у Сербії є незадовільною, а поінформованість самих представників меншин про їхні права згідно з положеннями Хартії надзвичайно низька.

У статті 2.14.2. Четвертого звіту Комітету експертів Хартії стосовно Сербії (2018) викладено рекомендації щодо покращення заходів захисту української мови в Сербії. Комітет експертів закликає компетентні органи Сербії виконувати свої обов'язки відповідно до Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, рекомендуючи їм такі невідкладні дії:

- а) забезпечити освіту українською мовою на всіх належних рівнях;
- б) розпочати введення української мови в офіційний ужиток з метою застосування положень Хартії в усіх галузях: (9) Судова влада, (10) Адміністративна сфера та публічні послуги, (11) ЗМІ, (12) Культурна діяльність, (13) Економічне та соціальне життя, (14) транскордонні обміни (Там само).

Комітет експертів також рекомендує:

1. підтримувати та заохочувати можливість вивчення української мови дорослими;
2. у межах території, де використовується українська мова, організувати курси з історії та культури, що стосуються української мови;
3. вжити заходи для заохочення україномовних громадян використовувати свою мову в кримінальному та цивільному судочинстві, а також у судочинстві, пов'язаному з адміністративними питаннями;
4. інформувати україномовних громадян про можливість подання до відповідних органів юридичних документів своєю мовою;
5. зробити доступними українською мовою найважливіші державні юридичні тексти, особливо ті, що стосуються користувачів української мови;
6. заохочувати місцеві відділення державних органів до оформлення документів українською мовою;
7. підтримувати публікацію офіційних документів українською мовою;
8. заохочувати до використання української мови у спілкуванні з працівниками держадміністрації;
9. запровадити адміністративну процедуру щодо запитів державних службовців зі знанням української мови та надання їм посад на території, де використовується ця мова;
10. звернути увагу місцевим органам влади на право використання імен та прізвищ українською мовою відповідно до орфографії цієї мови;
11. заохочувати та підтримувати транслявання програм українською мовою приватними теле- та радіостанціями;
12. заохочувати виробництво та розповсюдження аудіовізуальної продукції українською мовою;
13. підтримувати періодичні видання українською мовою;
14. заохочувати створення та поширення витворів культури українською мовою;

15. популяризувати твори мистецтва, створені українською мовою шляхом їх перекладу, синхронізації, постсинхронізації та забезпечення субтитрами;
16. на території, відмінній від тієї, де традиційно вживається українська мова, заохочувати культурні заходи українською мовою;
17. заохочувати регулярні заходи щодо популяризації української мови в рамках існуючих угод про транскордонне співробітництво на державному та регіональному рівнях (Там само).

Виконання цих положень стало б запорукою подальшого збереження та розвитку української мови на теренах Сербії, а за їхнім втіленням у життя потрібно слідкувати Національній раді української національної меншини та громадським організаціям українців Сербії.

Забезпечення такого навчального процесу, який би уможливив вивчення української мови та спілкування нею на всіх рівнях освіти, починаючи з дошкільного виховання – до опанування української мови в університетах Сербії, сприяло б досягненню функціональної та збалансованої двомовності українців Сербії, а самій українській мові гарантувало б існування на цих теренах і в майбутньому.

Використана література

- Ажнюк, Богдан М. «Проблема мовних прав у сучасній соціолінгвістиці». Б. М. Ажнюк (ред.). *Мовні права у сучасному світі*. Ужгород: НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Українське бюро експертиз НАН України, 2014: 22–37.
- [Ažňuk, Bogdan M. «Problema movnih prav u sučasnij sociolingvistici». B. M. Ažňuk (red.). *Movni prava u sučasnomu sviti*. Užgorod: NAN Ukraïni, Institut movoznavstva imeni O. O. Potebni, Ukraïns'ke búro ekspertiz NAN Ukraïni, 2014: 22–37]
- Ажнюк, Богдан М. *Мовна політика: Україна і світ*. Київ: Видавничий дім Д. Бураго 2021.
- [Ažňuk, Bogdan M. *Movna politika: Ukraïna i svit*. Kiïv: Vidavničij dim D. Burago 2021]
- Бестерс-Дільгер, Юліане. «Ефективність Європейської хартії регіональних або міноритарних мов як знаряддя захисту мовних прав у слов'янських країнах». Б. М. Ажнюк (ред.). *Мовні права у сучасному світі*. Ужгород: НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Українське бюро експертиз НАН України, 2014: 37–46.
- [Besters-Dil'ger, Ŭliane. «Efektivnist' Êvrops'koï hartii regional'nih abo minoritarnih mov âk znarâddâ zahistu movnih prav u slov'âns'kih kraïnah». B. M. Ažňuk (red.). *Movni prava u sučasnomu sviti*. Užgorod: NAN Ukraïni, Institut movoznavstva imeni O. O. Potebni, Ukraïns'ke búro ekspertiz NAN Ukraïni, 2014: 37–46]
- Гриценко, Павло Ю. «Динаміка діалектного континууму: гносеологічні параметри» (вступні зауваги). *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології*. П. Ю. Гриценко (ред.). Київ: Інститут української мови НАНУ, 2019: 7–14.
- [Gricenko, Pavlo Ŭ. «Dinamika dialektного kontinuumu: gnoseologični parametri» (vstupni zauvagi). *Dialekti v sinhronii ta diahronii*. Transformaciâ dialektного kon-

- tinuumu i problemi lingvoekologiji. P. Ū. Gricenko (red.). Kiiv: Institut ukraïns'koï movi NANU, 2019: 7–14]
- Дуличенко, Александр Д. Jugoslavo-Ruthenica II. Роботи з рускей филології и исторії. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Руске слово, 2009.
- [Duličenko, Aleksandr D. Jugoslavo-Ruthenica II. Roboti z ruskej filologiji i istoriji. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Ruske slovo, 2009]
- Ковач, Михайло. Дневник 1970–75 (з регистрами), 286 ст. [рукопис].
- [Kovač, Mihajlo. Dnevnik 1970–75 (z registrami), 286 st. [rukopis]]
- Ковач, Михайло. Дияспора (драгописни и историйни есей). Нови Сад: Руске слово, 1992.
- [Kovač, Mihajlo. Diâspora (dragopisni i istorijni eseji). Novi Sad: Ruske slovo, 1992]
- Костельник, Габор. Граматика бачвансько-рускей бешеди. Руски Керестур: РускеНар. Просвитне Дружтво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1923.
- [Kostel'nik, Gabor. Gramatika bačvan'sko-ruskej bešedi. Ruski Kerestur: Ruske Nar. Prosvitne Društvo; Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija, 1923]
- Костельник, Гавриїл. Проза. Нови Сад: Руске слово, 1975.
- [Kostel'nik, Gavriil. Proza. Novi Sad: Ruske slovo, 1975]
- Кочиш, Микола. «Сучасни рушаня у нашим язичу и основни тенденції його дальшого розвою». Шветлосц 1, 1966: 21–30.
- [Kočiš, Mikola. «Sučasni rušanâ u našim âziku i osnovni tendenciji jogo dal'shogo rozvoju». Švetlosc 1, 1966: 21–30]
- Поповић, Лјудмила. „Русини и Украјинци у Србији“. Зборник Матице српске за славистику 78, 2010: 69–99.
- [Popović, Ljudmila. „Rusini i Ukraјinci u Srbiji“. Zbornik Matice srpske za slavistiku 78, 2010: 69–99]
- Поповић, Лјудмила. „Национална мањина у условима политичке кризе у земљи порекла“. Kretschmer, A.; Neweklowsky, G.; Newerkla S.M.; Poljakov F. (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.
- [Popović, Ljudmila. „Nacionalna manjina u uslovima političke krize u zemlji porekla“. Kretschmer, A.; Neweklowsky, G.; Newerkla S.M.; Poljakov F. (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248]
- Попович, Людмила. «Захист української мови як мови національної меншини у світлі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Рамач, Я.; Дрозд Р. (ред.). Лемки, бойки, гуцули, русини – история, сучасносц, материялна и духовна культура. Зборник наукових роботох з нагоди 100-рочниці од снованя Руского народного просвитного дружтва и 65-рочниці од снованя Филозофского факултета Универзитета у Новим Садзе. Нови Сад – Słupsk: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Akademia Pomorska w Słupsku, 2019: 75–123.
- [Popović, Ljudmila. «Zahist ukraïns'koï movi âk movi nacional'noï menšini u svitli Ėvropejs'koï hartii regional'nih mov abo mov menšin». Ramač, Â.; Drozd R. (red.).

- Lemki, bojki, guculi, rusini – istoriâ, sučasnost, materiâlna i duhovna kultura. Zbornik naukovih robotoh z nagodi 100-ročnici od snovanâ Ruskogo narodnogo prosvitnogo družtva i 65-ročnici od snovanâ Filozofskogo fakulteta Univerziteta u Novim Sadze. Novi Sad – Słupsk: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Akademia Pomorska w Słupsku, 2019: 75–123]
- Румянцев, Олег. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991). München – Berlin, 2010.
- [Rumâncev, Oleg. Pitannâ nacional'noï ïdentičnosti rusiniv i Ukraïnciv Ūgoslaviï (1918–1991). München – Berlin, 2010]
- Сопка, Ю. «Наш язык і напрям його дальшого розвою». Руске Слово: Литературне слово, 6.06.1965: 8–9.
- [Sopka, Ū. «Naš âzik i naprâm jogo dal'sogo rozvoû». Ruske Slovo: Literaturne slovo, 6.06.1965: 8–9]
- Супрун А. Е., Калюта А. М. «Русинский язык». Введение в славянскую филологию. Минск: Вышэйшая школа, 1981: 137–139.
- [Suprun A. E., Kalûta A. M. «Rusinskij âzyk». Vvedenie v slavânskuû filologiû. Minsk: Vyšejšaa škola, 1981: 137–139]
- Тамаш, Юлиан. Складанє ідентитетох. Нови Сад: Руске слово, 2017.
- [Tamaš, Ūliân. Skladane identitetoh. Novi Sad: Ruske slovo, 2017.]
- Фејса, Михајло. Утицај српског језика на русински језик / Уплів сербског језика на руски језик. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.
- [Fejsa, Mihajlo. Uticaj srpskog jezika na rusinski jezik / Upliv serbskogo âzika na ruski âzik. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019.]
- Фейса, Михайло. «Язык, литература и культура русской меншины у Сербии / Войводины». A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.
- [Fejsa, Mihajlo. «Âzik, literatura i kultura ruskej menšini u Serbii / Vojvodini». A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.]
- Bastardas-Boada, Albert. From language shift to language revitalization and sustainability. A complexity approach to linguistic ecology. Barcelona, Spain: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2019.
- Edwards, John. Multilingualism, London, New York: Routledge, 1994.
- European Charter for Regional or Minority Languages, 1992. Strasbourg. Український переклад: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014> 15.12.2021.
- Haugen, Einar. The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen. Anwar S. Dil (ed.). Stanford: SUP, 1972.
- Magocsi, Paul R. The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848–1948. Cambridge, Mass.; London, England, 1979.
- Magocsi, Paul R. (red.). *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2004.
- Mufwene, Salikoko S. *Language evolution, competition and change*. London / New York: Continuum, 2008.

Sabadoš, Janko. *Uticao odvojenog tretiranja rusinske od ukrajinske narodnosti u Jugoslaviji na njen kulturni i politički život*. Magistarski rad. Beograd: Fakultet političkih nauka, 1973 [rukopis].

Људмила Поповић

ЈЕЗИК УКРАЈИНАЦА У СРБИЈИ: ПРОШЛОСТ, САДАШЊОСТ, БУДУЋНОСТ

Резиме

У овој студији, са фокусом на еколингвистичке проблеме, нуди се теоријски приступ језику као систему који се састоји од доминантних и рецесивних варијанти. Доминантна варијанта језика се дефинише као књижевни стандард који функционише несметано у земљи где тај језик представља комуникацијско средство већине, а рецесивна варијанта као таква која реализује своја диференцијална обележја само под повољним околностима у окружењу другог доминантног језика. Мањински језици се посматрају као рецесивне варијанте, које се могу оријентисати у свом развоју на доминантну варијанту – кодификовани стандард у земљи где његови говорници представљају већину, или на локални стандард који се такође може кодификовати, што води полицентричном моделу језика.

Однос између доминантне и рецесивне варијанте је конвергентно-дивергентан: под одређеним геополитичким околностима, рецесивна варијанта постаје доминантна, и обрнуто, доминантне варијанте често постају рецесивне током историје или нестају.

Као рецесивне варијанте украјинског језика у Србији посматрају се говори југозападног дијалекта, који су у Србији стекли статус посебних језика – русинског и украјинског.

Истиче се настојање првих кодификатора русинског језика у Војводини, као и водећих представника локалне русинске интелигенције, да се током целог двадесетог века оријентишу на књижевну норму украјинског језика. Показује се такође постепено одступање од такве тенденције, између осталог, због све већег утицаја српског језика, као и услед инсистирања појединих лингвиста на тумачењу русинског говора као посебног словенског (микро)језика.

Наведене су информације о механизму деловања Европске повеље о регионалним или мањинским језицима, а посебно су истакнуте њене предности и мане када је у питању заштита рецесивних варијанти украјинског језика у Србији. Сажето се анализира – како на основу извештаја Комитета експерата Европске повеље за регионалне или мањинске језике тако и периодичних извештаја Републике Србије Савету Европе, како Република Србија испуњава своје обавезе у вези са заштитом украјинског језика као мањинског.

Наводе се резултати социolingвистичке анкете у Србији (2021), током које је интервјуисано 2133 испитаника. Истраживање је показало незадовољавајућу ситуацију када је у питању свест грађана Србије о механизмима заштите мањинских језика у Србији и језичким правима припадника националних мањина.

Предложени су правци и конкретне мере за даље очување рецесивне варијанте украјинског језика у Србији. Са тим у вези се истиче значај локалних повеља, које су засноване на Европској повељи о регионалним или мањинским језицима, у општинама где концентрирано живе Украјинци (нпр. Кула, Сремска Митровица и др.).

Кључне речи: украјински језик, русински језик, мањински језици, очување, Европска повеља о регионалним или мањинским језицима.